

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hrr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "harre", "lâbe" md.leri; *Müsned*, II, 286, 376; Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Medîne", I, "Kefâlet", 4; Müslim, "Kasâme", 2; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 68; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987, II, 82-83, 134; III, 17-18, 138; IV, 259, 261; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 137, 263-264; IV, 58; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 8-9; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 224, 268; II, 422, 431, 765; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IX, 130; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 244, 460, 482, 532; Bekrî, *Mu'cem*, I, 435 vd.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 283-288; a.mlf., *el-Müsterik*, s. 137-138; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 184; VII, 96; XII, 199-205; XIII, 190; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-uefâ*, I, 100, 144, 145; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 1189; C. M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, Toronto 1926, s. 75, 379-381, 402, 406, 417-424, 430-431, 440-443; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 145-150; Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve 'ahdi'r-Resûl*, Kahire 1985; A. Musil, *Şimâlû'l-Hicâz* (trc. Abdülmuhsin el-Hüseynî), İskenderiye 1988, s. 27, 92, 96, 133-139, 143; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Âşârü'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1406, s. 206-209; Hamed el-Câsir, *el-Mu'cemü'l-coğrâfi*, Riyad, ts. (Dârü'l-Yemâme), I, 407 vd.; Abdülhayel-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 68-69, 207; T. Bayumî, *Groundwater Resources of the Northern Part of the Harra Rahat Plateau* (doktora tezi, 1992), Mekke Câmîatü Melik Abdilaziz, s. 9; O. Loth, "Die Vulkanregionen (Harra's) von Arabien nach Jâqût", *ZDMG*, XXII (1868), s. 365-382; "Harre", *IA*, V/1, s. 300-301; L. Vecchia Vaglieri, "al-Harra", *EI*² (İng.), III, 226-227.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

HARRE SAVAŞI

(وقعة الحرّة)

Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında
Harretü Vâkım'da cereyan eden savaş
(63/683).

I. Yezîd döneminde (680-683) valilerin sık sık değiştirilmesi Medineliler'in Emevî hilâfetine karşı muhalefeti arttırmıştı. Genç ve yeteneksiz Osman b. Muhammed vali tayin edilince (62/681) merkezî hükümetle Medine arasındaki soğukluğu gidermek maksadıyla eşraftan bir heyet Dimaşk'a gönderildi. Yezîd bu heyete ikramda bulunarak bol miktarda bahşış ve hediye verdi. Ancak gösterilen özene ve değerli hediyelere rağmen heyetin Yezîd'in zevku safaya düştüğüne dair getirdiği haberler dindar insanları rahatsız etti. Öte yandan Hz. Hüseyin'in şehâdetinden sonra Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de muhalefetin lideri haline gelmesi, Hicaz'da Emevî iktidarına karşı ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Medine'de başlayan muhalefetin ise dinî yönü yanında ekonomik boyutu da vardı ve bu boyut Ye-

zîd'in babası Muâviye dönemine kadar uzanıyordu. Medineliler valiye gidip, "Muâviye atıyye konusunda başkalarını bize tercih etti, bir dirhem bile artış yapmadı" diyerek hoşnutsuzluklarının sebebini açıklamışlardı. Nitekim Emevî hilâfetiyle birlikte başta Muâviye olmak üzere iktidar ailesine mensup kimselerin şehirde sahip oldukları mal miktarı Medineliler'i rahatsız edecek kadar çoğalmıştı. Bu siyasetin neticesinde üretim azalmış, fiyatlar artmış, insanlar geçimlerini sağlamak zorluk çekmişler, haklarını alamamışlar ve ellerindeki malları iktidar ailesi mensuplarına satmak zorunda kalmışlardı. Bunun yanında savâfî (sahipsiz arazi) âmilî İbn Minâ'nın toprak gelirlerini toplamak için gittiği Belhâris b. Hazrec kabilesi mensupları Kureys ve ensarla birlik olarak ödeme yapmayı reddetmişler, vali de bunu zor kullanarak tahsil etmek istemiş, fakat bir sonuç alamamıştı.

Medine'de olup bitenleri haber alan Yezîd b. Muâviye, şehir halkını tehdit eden bir mektup yazarak valiye bunun mescidde okunmasını emretti. Ancak mektup halkın öfkelerini daha da arttırdı. Tehditle bir sonuç alamayacağını anlayan Yezîd muhalefet hareketini uzlaşma ile kırmayı denedi ve Emevî iktidarında görev almış tek ensârî olan Nu'mân b. Beşîr'i aracılığı gönderdi. Ancak Nu'mân'ın teklifleri kabul görmedi ve Medineliler muhalefetlerini bir adım daha ileri götürerek valiye ve giyabında Yezîd'i görevden uzaklaştırıp ensardan Abdullah b. Hanzale el-Gasîl'e biat ettiler. Fakat bu seçim ensara üstünlük kazandırması sebebiyle rahatsızlık meydana getirdi ve bu rahatsızlık ancak Kureys ile mevâlisinin başına Abdullah b. Mutî'nin, muhacirlerin başına da Ma'kil b. Sinân'ın getirilmesiyle giderildi; böylece Abdullah b. Hanzale yerinde kaldı. Hareket her ne kadar ensârî bir karakter taşıyorsa da Kureys mensupları ve muhacirler buna herhangi bir zorlama olmadan katıldılar. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn ve Muhammed b. Hanefiyye gibi ileri gelen Hâşimîler ile Abdullah b. Ömer çekimser kalmışlardı. Genel olarak Hâşimîler'in Kerbelâ'dan sonra güçsüz düştükleri için bu savaşa katılmadıkları kaydedilirse de aralarından bazıları iştirak etmiş ve hayatlarını da kaybetmişlerdi. Abdullah b. Ömer ise verdiği biatı bozamayacağını ileri sürerek hadisenin dışında kalmıştı. Nitekim İbn Kesîr, Medineliler'in biatlarını bozmalarını fitneye sebep olduğu için tasvip etmez. Ona göre Yezîd fâsıktı fakat zındık değildi ve bundan dolayı hal'i gerekmiyordu (*el-Bidâye*, VIII, 235). Mev-

cut biatı bozma esnasında mescidde bulunanların Dimaşk'a bağlılıklarını kopardıklarının alâmeti olarak üzerlerinde bulunan sarık, ayakkabı gibi şeyleri çıkarıp mescidin ortasına yığıldıkları rivayet edilir. Mescidde varılan bu karardan sonra Medineliler'in davranışları şehirdeki Emevîler'e ve taraftarlarına karşı mütecaviz bir hale dönüştü ve Emevîler'le müttefiklerinin oluşturduğu yaklaşık 1000 kişilik bir grup Mervân b. Hakem'in evinde gözetim altına alındı. Medineliler'in bu hareketini öğrenen Abdullah b. Zübeyr mektup yazarak onları kendisine biata çağırdı, fakat olumlu bir cevap alamadı; bununla birlikte isyanlarını desteklemeye devam etti. Ancak Medineliler'in ayaklanma ile İbnü'z-Zübeyr'in hareketi arasında bir bağlantı mevcut değildir; ortak tarafları, sadece her iki hareketin de hilâfeti verasetten şûra esasına döndürmek istemeleridir.

Yezîd durumu haber alınca Hicaz'a bir ordu göndermeye karar verdi; gerçek hedef Abdullah b. Zübeyr olacak, fakat önce Medine'deki ateş söndürülecekti. Bu arada kumandan bulmak mesele oldu. Önce teklif götürülen Ubeydullah b. Ziyâd Kerbelâ'dan sonra böyle bir hadiseye girmeyi kabul etmedi; arkasından da eski Medine valilerinden Amr b. Saîd el-Eşdak, Kureys'in kanının dökülmesine yol açacak bir hadiseye katılmasının bu kabileye yakınlığı dolayısıyla uygun olmayacağını ileri sürerek teklifi reddetti. Bunun üzerine Gatafân kabilesinden Emevîler'e aşırı derecede bağlılığıyla tanınan Müslim b. Ukbe hastalığını bahane ederek isteksiz davranmasına rağmen ordu-
nun başına getirildi. Müslim'in seçilmesinde Muâviye'nin oğluna yaptığı, "Hicaz'a bir ordu göndermek zorunda kalırsan Müslim'i gönder" şeklindeki vasiyetin rol oynadığı ileri sürülmektedir. Kumandan seçiminin arkasından tellâllar çıkarılarak asker toplamaya başlandı ve bu orduya katılacak askerlere normal atıyyelerinden başka peşin olarak 100 dinar münâfık ödeneceği ilân edildi. Toplanan askerlerin sayısı hakkında birbirini tutmayan rakamlar (5000'den 29.000'e kadar) mevcuttur. Ya'kübî, bunları bölgelerine ve yolda katılmalarına göre tasnif ederek 5000 rakamını verir. İbn Kuteybe ordunun seçkin süvarilerden oluştuğunu, yirmi yaşından küçük ve elli yaşından büyük olanların alınmadığını kaydeder. Tartışılan bir konu da orduya katılanların dinî durumudur. Öncü kuvvetleri arasında ve Müslim'in çevresinde 500 Rum askerinin bulunduğu ve bunların ellerinde,

üzerinde azizlerin resmi olan bayraklar taşıdıkları rivayet edilmekteyse de bunu destekleyecek bir habere, hadiseye geniş yer veren Halife b. Hayyât, Ebû'l-Arab ve Semhûdî'de rastlanmamaktadır (Taberî, III, 355; Belyaev, s. 166; Cemîl Abdullah el-Mısırî, s. 495-497). Bu arada Dimaşk'ta bulunan Abdullah b. Ca'fer, Medineliler'e yazdığı bir mektupta toplanan orduya karşı koyamayacakları için herhangi bir saldırıda bulunmamalarını tavsiye etmiş, fakat, "Yezîd'in ordusu Medine'ye barış yoluyla giremez" cevabını almıştı.

Üzerlerine ordunun geldiğini haber alan Medineliler, tedbir olarak Mervân'ın evinde gözetim altında bulunan kişileri şehirden uzaklaştırdılar. Muhammed b. Ebû Cehm, bunları şehirden çıkarmak yerine bazılarını öldürmeyi teklif etmiş, ancak bu teklif benimsenmemiş, onlardan yalnızca, üzerlerine gelen orduya savunma tedbirleri hakkında herhangi bir bilgi sızdırmayacaklarına dair yemin alınmıştı. Dimaşk'a doğru yola çıkan grup Emevîler'le Vâdilkurâ'da karşılaştı ve bir kısmı yoluna devam ederken aralarında Abdülmelik b. Mervân'ın da bulunduğu diğer kısım orduya katıldı. Kumandan Müslim, Abdülmelik'in tavsiyesi uyarınca şehre doğudan girdi ve Harretü Vâkım'da karargâh kurdu; Abdülmelik, savaş boyunca da Müslim'e Medine hakkında stratejik bilgiler vererek yardımda bulundu. Şehirde kalarak savunma yapmayı tercih eden Medineliler, Hendek Gazvesi'nde açılan hendekleri derinleştirip gereken yerlere yenilerini ekleyerek ve çevrelerine iyi atış yapan okçular yerleştirerek şehrin etrafını emniyete aldılar. Dört ana hendeğin başına Kureys, ensar, muhacir ve mevâlîyi temsilen birer kumandan tayin edilmişti. Medine ordusunun sayısı hakkında farklı rivayetler bulunmakta (2000'den 10.000'e kadar) ve kalabalık olduğunu söyleyen Taberî, Emevî birliklerinin hendeklerin çevresinde savaşılmaya hazır askerleri gördüklerinde savaşılmaktan vazgeçmek istediklerini, Müslim'in buna engel olduğunu kaydetmektedir.

Müslim b. Ukbe, Medineliler'e Yezîd'in tavsiyesi uyarınca üç gün mühlet verdi ve ekonomik sıkıntılarını giderecek bazı tekliflerde bulunduyorsa da olumlu cevap alamadı ve savaşı başlattı. Emevî kuvvetleri şehri dört bir taraftan kuşatma altına almalarına rağmen içeri giremedikleri için başlangıçta savaş Medineliler'in lehine gelişmişti. Fakat Mervân b. Hakem'in Benî Hârise'nin savunduğu bölgeye giderek onlarla anlaşması sonucunda aleyhlerine

döndü ve buradan şehre giren Müslim'in askerleri kısa sürede her tarafı ele geçirdi (27 Zilhicce 63/27 Ağustos 683). Müdafilerin başında bulunan Abdullah b. Hanzale ve sekiz oğlu öldürüldü; Kureys'in lideri olan Abdullah b. Mutî ise kaçmayı başarak Abdullah b. Zübeyr'in yanına sığındı. Kuşatma sırasında Medine'nin önündeki hendeğe düşüp ölenlerin sayısının çarpışmalarda ölenlerden fazla olduğu rivayet edilir. Vâkıdî, şehir içinde ve evlerin önünde münferit bazı çatışmaların bir süre daha devam ettiğini kaydeder. Medine halkının bu güçlü ve düzenli orduya karşı mümkün olabildiği ölçüde mücadele verdiği çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Medineliler'in kayıpları hususu da (300'den 10.000'e kadar) üzerinde tartışılan diğer bir konudur. Halife b. Hayyât, Vâkıdî, Vesîme ve Ebû'l-Arab, savaşta ölenlerin listesini vererek bunların sayısını 300 kişiyle sınırlandırır; ancak bu rakamı daha fazla gösterenler de bulunmaktadır. Bu savaşta ensar ve Kureys'ten çok seçkin şahsiyetler (180'den 700'e kadar) ölmüştür; bir rivayete göre aralarında seksen sahâbî bulunmaktaydı. Beyhakî, bu sırada hayatta olan Enes b. Mâlik'e dayanarak ashaptan 300, hâfızlardan üçü sahâbî 700 kişinin öldüğünü kaydetmektedir. İbn Sa'd, hayatını kaybeden ve nesli kesilen Medineliler'i özellikle zikreder (*Tabakât*, V, 210-212). Harre'deki kayıpları Sıffin ve Cemel ehliyle bir tutan değerlendirmeler yapılmıştır (Dârimî, "Ferâiz", 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 222-223). Medineliler bu savaşta ölenleri özel bir mezarlığa defnetmişler, onlar için ağırlar yakmış ve menkıbeler oluşturmuşlardır.

Klasik kaynakların bir kısmına göre şehir üç gün mubah kılınmış, insanların canlarına ve mallarına kastedilmiş, tecavüzler sonucunda doğan çocuklara da "evlâd-ü'l-Harre" denilmiştir. Vâkıdî, ilk yağma edilen evin Benî Abdüleşhel'e ait olduğunu, Avâne b. Hakem de Hz. Peygamber'in âzatlısı Üsâme b. Zeyd b. Hârise'ninki hariç diğer evlerin tamamının yağmalandığını kaydeder. Rivayetlerin farklılığı, bu konuyu araştıranların da farklı görüş belirtmesine sebep olmuştur. İbn Kesir, Yezîd'in Medine'yi mubah kılmasını onun büyük hataları arasında sayar ve bu savaşta Yezîd'in zamanında meydana gelen en çirkin olaylardan biri kabul eder (*el-Bidâye*, VI, 240). Mesicid-i Nebvî'de cemaatle namaz kılınmayan üç günden birinin bu hadisenin meydana geldiği gün olduğu kaydedilir (diğer ikisi Hz. Osman'ın öl-

dürüldüğü gün, Ebû Hamza el-Hâricî'nin şehri işgal ettiği gündür, Semhûdî, I, 88, 94). Hişâm b. Urve babasının Harre günü kitaplarını yaktığını, daha sonra ise buna çok üzüldüğünü belirtir. Câbir b. Abdullah, Tebük Seferi dönüşünde Hz. Peygamber'in verdiği bereket parasını Harre günü Emevî askerleri alıncaya kadar yanında taşıdığını söyler (Müslim, "Müsâkât", 21). Aynı şekilde kaynaklarda Ebû Saîd el-Hudrî'nin canını zor kurtardığı, mallarının yağma edilmesinden sonra evinde alacak bir şey bulamayan Emevî askerlerinin onun sakalından birer tel kopardıkları rivayetleri de yer almaktadır. Öte yandan Emevî askerlerinden biri, Hz. Peygamber zamanında dünyaya gelen ve adıyla künyesi onun tarafından konulan Muhammed b. Amr b. Hazm'ı öldürdükten sonra pişman olarak ailesine gidip diyet teklif etmiş, fakat kabul ettirememiştir. Başta Wellhausen olmak üzere bazı araştırmacılar, şehrin mubah kılınmasının geniş biçimde ele alındığı Taberî'nin *Târîh*'inde Ebû Mihnef'in dışındaki diğer iki râvinin (Avâne ve Vehb b. Cerîr) bu olaya temas etmediklerini ileri sürerek ibâhanın vukuundan şüphe ederler; Lammen ise kaynakların bu noktada ittifak halinde olduğunu söyler (ibâha meselesi hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed Arınân, s. 2-15; Nebîh Âkıl, s. 110-113; İbrâhim Beydûn, s. 284; Küçükaşcı, s. 107-109). Çeşitli rivayetlere göre Hz. Peygamber bir gün Harretü Vâkım'dan geçerken bu olayı haber vermiş, ümmetinin seçkinlerinin bu savaşta öleceğini söylemiştir (Semhûdî, I, 87).

Müslim b. Ukbe, savaşın ertesi günü Kuba'da Medineliler'den "Yezîd'in kulu ve kölesi olarak" biat aldı. Alışılmışın dışında insanları halifenin tasarruf ve mülkiyetine sokan bu biat şekline karşı çıkan ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer zamanında olduğu gibi, "Allah'ın kitabı ve nebîsinin sünneti üzerine biat ederim" diyen bazı kişiler öldürüldü. Müslim, yaşlı bir arkadaşı olan ve hadise esnasında muhacirlerle liderlik yapan Ma'kıl b. Sinân'ı da idam ettirdi. Hz. Osman'ın oğlu Amr'ın sakallarını yoldurmasına rağmen Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'e Yezîd'in tavsiyesi uyarınca yüksek mevki vererek iltifatta bulundu.

Olup bitenleri ayrıntılı biçimde hilâfet merkezine bildiren Müslim, Medine'de kısa bir süre kaldıktan sonra Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Harre'deki acımasız tutumundan dolayı kendisine "müsrif" lakabı verildi. Yezîd'in cereyan eden hadiseleri haber aldığı zaman söylediği sözler ve şiirler hususunda farklı rivayet-

